

"МІНОЙСЬКИЙ МАТРІАРХАТ" (про роль чоловіка та жінки в державному житті мінойського Криту)

В статті на основі археологічних джерел досліджується роль чоловіка та жінки в політичному житті мінойського Криту.

Ключові слова: мінойський Крит, "мінойський матриархат", патриархат, Мінос, Кносс, чоловіче божество, "нові палаці", Еванс.

Увагу дослідників мінойської цивілізації привернуло до себе питання про значення жінки та чоловіка в державному житті Криту (так зване питання "мінойського матриархату"). Від його вирішення залежить правильне розуміння важливих моментів в історії крито-мікенської цивілізації, а також деяких стародавніх цивілізацій Близького Сходу.

Ще Діодор Сіцилійський (I ст. до н. е.) у своїй розповіді про події, пов'язані з перебуванням воїнів царя Міноса на Сіцилії писав: "Могутність [критян. – В.П.] постійно зростала, і вони збудували святилище Матерів. І оточуючи цих богинь всілякими почестями, вони прикрашали святилище різними дарами. Кажуть, що вшанування цих богинь прийшло з Криту, оскільки і критянами вони вшановуються особливо"¹. Даний уривок свідчить щонайменше про те, що мінойці з особливою повагою ставилися до своїх жінок.

На початку ХХ століття з відкриттям головного центру мінойської цивілізації – Кносського палацу, – а пізніше й інших критських палацових центрів, у розпорядженні науковців з'явилися археологічні джерела, які дозволили детальніше проаналізувати роль жінки та чоловіка в державному житті Криту.

Що жінка займала високе становище в мінойському суспільстві дослідниками, зазвичай, наводяться наступні аргументи.

1. На сценах з мінойського мистецтва², що зображують важливі релігійні обряди³, жінки виступають центральними дійовими особами. Вони виконують важливі з точки зору набожного мінойця магичні дії, якими забезпечується процвітання та благоденство всієї Критської держави. Чоловіки ж в таких випадках задовольняються другорядними, службовими функціями. Все це дає підстави стверджувати, що в релігійній (а отже і в соціальній)⁴ сфері життя мінойського суспільства жінки займали всі найважливіші позиції⁵.

2. Система цінностей мінойської культури досить значною мірою зорієнтована саме на жіночу психіку. На це вказує наповнення мінойського мистецтва мініатюрними формами, плавними лініями, яскравими та різнобарвними тонами⁶, особливим настроєм святковості⁷, суто жіночою чутливістю, що виражена в сценах з життя природи⁸. І навпаки: відсутність в мистецтві критян монументальності, нехтування законами симетрії і тектоніки в пластиці та архітектурі, відсутність надмірно строгих канонів і взагалі надто жорсткої дисципліни художньої творчості⁹.

3. З репертуару мінойського мистецтва було свідомо вилучено еротичні сцени, а також сюжети, пов'язані з такими суто чоловічими заняттями, як війна та полювання¹⁰.

4. Нарівні з чоловіками жінки брали участь у іграх з биками, так званій тавромахії, що займала одне з ключових місць в традиційній обрядовій практиці мінойців. Таким чином, жінки, не бажали поступатися чоловікам в цьому важливому та надзвичайно виснажливому засобі спілкування з потойбічним світом¹¹.

5. В мінойському мистецтві (а отже і в суспільстві) спостерігається процес маскулінізації або вірілізації жінок (що проявляється в першу чергу в тих же таки сценах тавромахії), а також зустрічний процес фемінізації чоловіків¹².

Ці та інші аргументи свідчать про високе становище жінки в давньокритському суспільстві і дозволяють так чи інакше говорити про "мінойський матриархат". У чому ж полягає сутність цього явища, і яким чином воно виникло на Криті?

Деякі дослідники схиляються до думки, що "мінойський матриархат" є явищем пережиткового характеру¹³. Фріц Шахермайр просто зараховує мінойців до особливого різновиду матриархальних народностей, протиставляючи їх патріархальним індоєвропейцям. Культуру мінойського Криту він називає раннім втіленням середземноморсько-романської Європи з її культом "прекрасної дами"¹⁴.

Цікаві погляди на сутність "мінойського матриархату" ми знаходимо у відомого археолога М.Гімбутас. Згідно її концепції, на території Центральної та Південно-Східної Європи, а також на Криті, протягом неоліту та енеоліту існували "матрилінійні" або "матристичні" культури (Гімбутас називає їх цивілізаціями, або навіть об'єднує їх в одну давньоєвропейську цивілізацію, яку вона називає "civilization of goddess"), соціальна структура яких характеризується рівновагою та більш чи менш гармонічною взаємодією чоловіка та жінки в суспільному житті. З приходом у Центральну й Західну Європу в другій половині V – IV тис. індоєвропейців, котрі несли з собою патріархальний устрій, більшість цих культур було знищено. Ті культури, що вціліли (серед них і мінойська) продовжували своє традиційне існування, як і в попередні століття. Таким чином, Гімбутас сприймає мінойську цивілізацію як простий релікт енеолітичного, "матристичного" культурного комплексу¹⁵.

Ю.В.Андрєєв певною мірою поділяючи концепцію Гімбутас, вносить в неї суттєві поправки. Він вважає, що мінойські жінки зуміли не лише зберегти, але й зміцнити, а можливо, навіть підвищити свій особливий статус в умовах державності, в той час як згадувані "матристичні культури" Центральної та Південно-Східної Європи можуть бути віднесені лише до категорії "цивілізацій, що не відбулися". Вчений приходиться до висновку, що "саме на Криті і саме в період розквіту мінойської цивілізації роль жінки в суспільному житті настільки зросла, що соціальна система, яка тут існувала, вперше наблизилась до матриархату або гінєкократії в тому значенні цих термінів, яке вкладали в них Бахофен, Морган і Бріффо"¹⁶. Андрєєв справедливо зауважує, що природу "мінойського матриархату" ми зможемо по-справжньому зрозуміти лише враховуючи ту конкретну історичну ситуацію, що склалася на Криті наприкінці III – в першій половині II тис. Ця ситуація характеризується різким прискоренням темпів соціально-економічного та культурного розвитку, що, за словами того ж автора, дозволяє розцінювати сам факт зародження цивілізації на Криті як свого роду "стрибок в нову якість", а також говорити про відому скоростиглість, а отже, і неповноцінність цього варіанту палацової цивілізації. Розглядаючи "мінойський матриархат" з цієї позиції, Андрєєв розуміє його як "свого роду захисну реакцію глибоко архаїчної соціальної системи, яка щойно вийшла зі стану зтяжної стагнації, на надто швидкий і, очевидно, недостатньо підготовлений її попереднім існуванням перехід від первісно-общинного ладу до класів і держави"¹⁷.

Гіпотеза Андрєєва є досить ґрунтовною і базується на глибокому аналізі пам'яток мінойського мистецтва. Проте, при всій її переконливості, вона навряд чи може бути визнана вичерпною відповіддю на поставлене перед нами питання.

На нашу думку, щоб глибше зрозуміти сутність "мінойського матриархату" слід звернути увагу на боротьбу, співпрацю та рівень розвитку патріархальних та матриархальних елементів в середині мінойського суспільства. Інформацію про таке співіснування ми можемо почерпнути зі сцен мінойського мистецтва, переважно гліптики, котрі пов'язані зі світом божеств, героїв та тварин.

Перш ніж розглянути окремі пам'ятки, звернемо увагу на деякі особливості в цих сценах. Досить характерним в них є те, що мінойська богиня – так звана "Володарка звірів" – дуже часто зображується в компанії хижих звірів – левів, яких іноді змінюють грифони¹⁸. Ці звірі, як правило, оточують богиню з обох боків, ніби чекаючи на її повеління¹⁹. Іноді вони супроводжують її на полюванні(?)²⁰. Сама ж "Володарка" приймає їх під свою опіку, простягаючи над ними руки. Одним словом, ці хижакі можуть бути осмислені як свита мінойського жіночого божества²¹.

Іншими є відносини між цими хижакками та чоловічим божеством (або героями чи царями, що його дублюють). Так, ми бачимо сцени боротьби цього божества з левами²², тоді як в інших випадках воно зображується в дружніх відносинах з травоядними²³. З іншого боку, нам майже не відомі сцени, на яких у колі травоядних зображувалася б мінойська богиня. Проте досить часто перед нами постають сцени переслідування та роздирання травоядних хижакками²⁴, котрі, як вже зазначалось, входили до свити богині.

Все це наштовхує нас на думку, що в мінойському мистецтві (а також в певному розумінні і в мінойському суспільстві) існувало протистояння між Великою богинею і її хижацькою свитою з однієї сторони та чоловічим божеством і травоядними – з іншої.

Що ж це було за протистояння і який характер воно носило? Зрозуміти його сутність ми зможемо лише враховуючи ту конкретну історичну ситуацію, яка склалася на Криті у період "старих" та "нових палаців". Ця ситуація, як уже зазначалося, характеризується різким прискоренням темпів соціально-економічного та культурного розвитку²⁵, хоча в часи свого найвищого розквіту мінойське суспільство й перебувало на етапі ще далекому від повного розпаду первіснообщинних відносин і в ньому все ще продовжували панувати традиції родової солідарності²⁶. Нам здається, що в умовах цього "стрибка в нову якість" та відносно повільного розкладу родових відносин мало відбулися посилення боротьби патріархальних та "матріархальних" порядків, яке взагалі є властивим епосі розкладу первісного суспільства усіх народів світу²⁷. І саме в процесі цієї боротьби в силу різних причин (на них ми ще зупинимось) соціальна система мінойців наблизилася до "матріархату".

Варто підкреслити, що в центрі уваги критського художника, як правило, знаходяться події загальнодержавного або загальнонародного масштабу²⁸. Про це свідчить уже сама поява в цих композиціях верховного жіночого божества критян – Великої богині та чоловічого божества, яке постає перед нами в різних своїх іпостасях, зокрема в образі бика²⁹. Причому ці божества часто зображуються з різноманітними атрибутами царської влади в руках.

Наведений вище аналіз дозволяє, як нам здається, стверджувати, що дані композиції відображають не просто боротьбу "матріархального" та патріархального порядків, а боротьбу двох суспільно-політичних "систем" або "партій"³⁰: "матріархально-олігархічної" або "гінеко-олігархічної" та "патріархально-монархічної". Першопочаткове протистояння патріархального та "матріархального" порядків з розквітом мінойської держави переросло, на нашу думку, в протистояння між монархією, що органічно пов'язана з патріархатом та олігархією, яка, судячи з усього, сформувалася на базі "матріархату".

Таким чином, мінойська богиня та її хижацька свита, яка зображується чи то під проводом богині чи то без неї, могли значною мірою сприйматися мінойцями як уособлення "матріархально-олігархічних" кіл критського суспільства. На чолі цих кіл, очевидно, стояли жриці Великої богині, зображення яких ми часто зустрічаємо на палацових фресках³¹, а також зображені в мінойському мистецтві чоловіки, очевидно, аристократи, які мають жіночу, або, скоріше, андрогінну зовнішність і відрізняються від жінок (хоча й не завжди) лише кольором шкіри³². Ці чоловіки постають перед нами надзвичайно миролюбними. Вдягнувшись в жіночі костюми, вони разом з жінками займаються жертвоприношеннями та іншими релігійними обрядами³³. Зображені ж критськими майстрами мінойські чоловічі божества та царі, які, можливо, були, в уявленнях мінойців, земними втіленнями тих же божеств³⁴, а також травоядні, зокрема бики, можуть сприйматися нами як уособлення монархічних або ж "патріархально-монархічних" елементів мінойського суспільства. Метою ж зображення цих сцен, очевидно, було виправдання та пропагування ідеології тієї чи іншої "партії", а також вплив на противника не лише реальним, але й ірраціональним шляхом³⁵. Проте, в будь-якому з цих випадків, дані сцени, на нашу думку, відображають вищезгадані суспільно-політичні процеси.

Досить логічним є наше припущення, що Велика богиня, як верховне жіноче божество, уособлює владу "Матерів", а бог чи цар – монархію, але чому в даній ситуації уособленнями цих двох "систем" виступають саме тварини?

Відповідь на це питання криється, мабуть, в явищі, яке ми можемо умовно назвати "партійним" або "політичним тотемізмом". Витоки "партійного тотемізму" слід шукати, як нам здається, в такому первісному явищі як статевий тотемізм. Сутність статевого тотемізму полягає

у тому, що всі чоловіки того чи іншого племені вірять в спорідненість з певним видом тварин або рослин, а всі жінки вірять у таку ж спорідненість з іншим видом³⁶. При цьому етнографи відмічали у первісних народів цікавий звичай: іноді чоловіки навмисно вбивали жіночих тотемів, щоб подратувати їх, жінки ж, у свою чергу, вбивали чоловічих тотемів і демонстративно проносили їх повз чоловіків. Такі "ігри" часто закінчувалися серйозними сутичками³⁷.

Перехід від статевого тотемізму до "партійного" міг відбуватися на Криті, як нам здається, наступним чином. Як вже зазначалося, з розкладом родового ладу посилюється боротьба патріархального та "матріархального" порядків. В значній частині мінойського суспільства, судячи з усього, настання патріархату надовго затримується материнсько-родовими традиціями і розклад родового ладу відбувається у формі так званого пізнього матріархату³⁸. В тій частині суспільства, де перемагають "матріархальні" елементи, набуває високого статусу і жіночий тотем, який переростає в загальноплеменний. З об'єднанням Криту, яке, очевидно, відбувалося в умовах пізнього матріархату, жіночі тотеми – леви та грифони – стають тотемами тих чи інших пізньоматріархальних територіальних об'єднань та "матріархально-олігархічних" "партій" і претендують на статус загальнодержавних тотемів³⁹. Паралельно з об'єднанням Криту розпочинається військова експансія за межами острова, яка виліється в створення так званої "мінойської імперії"⁴⁰. У безперервних війнах зростає роль та становище чоловіка. З уз "матріархату" починають вивільнятися "патріархально-монархічні" елементи, які прагнуть до панування. Також, очевидно, посилюється таке універсальне⁴¹ явище як чоловічі таємні спілки, діяльність яких спрямовувалася на підрич основ "матріархату", на противагу ж їм з'являються жіночі спілки⁴². Такі спілки, очевидно, і були пов'язані з мінойськими "партіями". Вони мали своїх ватажків, свої сходи і трапези, своїх духів-покровителів, релігійні церемонії⁴³, а також своїх тотемів, яких, очевидно, ми і бачимо в згадуваних сценах.

Далі перед нами постає наступне питання: чому протистояння "матріархально-олігархічної" та "патріархально-монархічної" "партій" виражене у ворожнечі саме між хижакками та травоїдними, точніше кажучи, чому саме хижакки уособлюють "матріархально-олігархічні" "партії", і саме травоїдні уособлюють "патріархально-монархічні" "партії"? Відповідь на це питання криється, як нам здається, в наступному. Як відомо, скотарство традиційно відносилось до чоловічої сфери діяльності⁴⁴. Споконвічними ворогами пастухів були хижакки, очевидно, в першу чергу, леви, які нападали на стада. Жінки ж, помітивши, що чоловіче господарство зазнає великих лих від левів, могли сприйняти цих хижакків як своїх союзників, які відволікають чоловіків від "статевої" боротьби. Тому жінки і "обрали" статевими тотемами (які потім, очевидно, переросли у "партійних") саме хижакків, а Велика богиня, як найвище уособлення "матріархальної" ідеології та "матріархально-олігархічних" кіл, взяла на себе роль покровительки цих тварин.

Виходячи з нашої гіпотези боротьби "патріархально-монархічних" та "матріархально-олігархічних" "систем", логічно припустити, що особливості зображення жіночого божества та його супутників на тій чи іншій конкретній пам'ятці мистецтва вказують на статус та роль "матріархально-олігархічних" кіл в мінойському суспільстві. Відповідно, особливості зображення чоловічого божества (або ж царя) та травоїдних дозволяють нам поглянути на рівень розвитку "патріархально-монархічних" елементів. Враховуючи все це, ми можемо певною мірою проаналізувати роль чоловіка та жінки в житті мінойської держави.

Нам вже доводилося говорити про певне протистояння між "матріархатом" та патріархатом, що виражалось в деяких сценах мінойського мистецтва⁴⁵. Для зручності ми умовно поділили їх на дві групи: сцени, орієнтовані на "матріархально-олігархічні" кола мінойського суспільства та сцени "патріархально-монархічної" орієнтації. Розглянемо найпоказовіші з них⁴⁶.

До пам'яток зі сценами матріархальних настроїв віднесемо в першу чергу циліндричну печатку з Кносса, на якій зображено мінойську богиню-войовницю⁴⁷. В одній руці вона тримає меч, в іншій – еластичний, очевидно, шкіряний бич⁴⁸. Як вже зазначалося, обидва ці предмети вважались на Криті атрибутами царської влади. Очевидно, меч був символом військової влади царя, а бич – релігійної. Зображуючись з цими предметами, богиня виступає в ролі як верховного правителя Криту, так і глави мінойських збройних сил⁴⁹. Таким чином, ми можемо розцінювати цю сцену як яскраве вираження прагнення жіночої статі ("матріархально-олігархічних" кіл) зосередити в своїх руках головні сфери найвищої влади.

Також слід звернути увагу на те, що меч – знаряддя війни – був пов'язаний виключно з чоловічою статтю. Що ж стосується бича, то він теж, очевидно, був пов'язаний з суто чоловічою сферою діяльності, а саме – зі скотарством⁵⁰. Нагадаємо, що в первісному суспільстві (а мінойське суспільство ще далеко не повністю вирвалося з "полону" первісного ладу⁵¹), де був яскраво виражений поділ праці між статями, жінкам не дозволялося доторкатися до чоловічих знарядь праці, а чоловікам – до жіночих⁵². Таким чином, на даній пам'ятці ми бачимо не лише привласнення богинею царських регалій, а й відверте зазіхання жінки на головні та суто чоловічі сфери діяльності⁵³.

Подібна сцена зображена на відтиску печатки з Кносса⁵⁴. Тут ми бачимо мінойську богиню вже з іншим символом царської влади – довгим жезлом. Своєрідні "матріархальні" настрої панують в сцені на печатці з зображенням "Володарки звірів" з так званою "змійною рамою" на голові⁵⁵. "Зміїна рама", яка сприймалась скоріш за все як божественний фаллос, була "відібрана" у мінойського чоловічого божества і привласнена "Володаркою звірів"⁵⁶. Таким чином, під сумнів ставилась функція чоловіка як батька.

Також до пам'яток, які засвідчують високе становище жінки в суспільстві віднесемо мініатюрні фрески із Кноського палацу з зображеннями так званих придворних дам, різноманітні статуетки мінойської богині та інші витвори мінойського мистецтва⁵⁷. Всі ці пам'ятки, як правило, зображують жінку як панівну фігуру, а деякі принижують чоловіка, і орієнтуються, як нам здається, на поширення "матріархальних" ідей в мінойському суспільстві.

В сценах переслідування та роздирання хижакими травоядних, головним представником яких в мінойському мистецтві був бик (нагадаємо, що останній вважався на Криті втіленням чоловічого божества⁵⁸), ми можемо відчути торжество "матріархально-олігархічних" кіл над "патріархально-монархічними", точніше кажучи, торжество тотемів однієї "партії" над тотемами іншої. Відповідно, в згаданих сценах боротьби чоловічого божества з левачами, де на роль переможця явно претендує перше (хоча й не завжди повною мірою⁵⁹), триумф святкують "патріархально-монархічні" кола⁶⁰.

Нам вже доводилося зазначати, що яскраво виражені "патріархально-монархічні" настрої панують в сценах, що зображені на "келиху вождя" та відтиску печатки з Ханії⁶¹. Також заслуговує уваги гема з Кідонії (західний Крит)⁶². На цій пам'ятці зображено юного бога, який займає почесне місце на "рогах посвячення", вшановуючись при цьому істотами (козел з крилами та так званий "геній"⁶³), що оточують його з обох боків. Як правило, в мінойському мистецтві місце, яке тут зайняте чоловічим божеством, займалось богинею. Ю.В.Андрєєв висловив думку, що чоловіче божество виступає в подібних сценах у ролі асистента богині, який допомагає їй виконувати її функції⁶⁴. Нам здається, що така "допомога" повинна сприйматися як прагнення чоловічого божества домінувати в релігійній (а мінойського монарха і в релігійній і в соціальній) сфері. До сцен, на яких простежуються патріархальні настрої, можна віднести також сцени, зображені на "вазі женців", перстні з Мікен та ін.⁶⁵

Звичайно, на основі джерел, які ми маємо на сьогоднішній день, нам важко чітко сказати хто, чоловік чи жінка, реально управляв мінойською державою, і яким був державний устрій мінойського Криту: чи була це теократична монархія, що будувалася за зразком старосхідних деспотій, чи був цей устрій олігархічним, на чолі з найавторитетнішими жінками острова. Очевидно, істина знаходиться десь посередині. Принаймні, всі ті проаналізовані нами сцени з мінойського мистецтва відображають, як нам здається, безперервне протистояння цих двох специфічних "угруповань".

Сутність суспільно-політичних процесів, які відбувалися на Криті, можна зрозуміти, як нам здається, враховуючи ту ситуацію, яка склалася на рубежі III – II тис. до н. е. не лише на самому острові, а й в усьому егейському світі. В цей час, як відомо, на Егеїду з півночі рушають племена індоєвропейців, які руйнують егейські протоцивілізації. Така доля чекала і на Крит. Проте, знаходячись на певному віддаленні від найнебезпечніших вогнищ ахейської агресії, Крит встиг здійснити підготовку до превентивних бойових дій. Очевидно, з метою отримання необхідних для затяжної війни засобів та допомоги, критяни активізували свої торгові та дипломатичні контакти зі Сходом. Судячи з усього, мінойці вдало виконували поставлене перед ними завдання. Переможні війни в Егеїді та торгівля зі Сходом дозволили накопичити необхідні для розвитку державності матеріальні ресурси. Проте все це змушувало критських

чоловіків весь час перебувати за межами острова. В таких умовах жінки, які ще з неолітичних часів були найавторитетнішою частиною суспільства, й очолили владу на Криті.

З розвитком "мінойської імперії" чоловіки, очевидно, все ще переважно знаходилися за межами Криту, що дозволяло жінкам самостійно вести свої господарства. Можна сказати, що такими господарствами були також і мінойські палацові комплекси – головні центри політичного, економічного та культурного життя Криту. Очевидно, побачивши, що чоловіки після постійних мандрівок "патріархалізуються", жінки посилили "матріархальні" порядки на самому Криті, можливо, використовуючи при цьому лозунги боротьби з патріархатом ненависних індоевропейців⁶⁶. Далі, очевидно, на базі "матріархату" формуються "матріархально-олігархічні" угруповання. З розвитком же "патріархально-монархічної" ідеології серед тих мінойців, які перебували за межами острова⁶⁷, починається боротьба між цими двома "системами". Така боротьба, як нам здається, мала час від часу виливатися в громадянські війни, які, судячи з деяких інших сцен на пам'ятках мінойського мистецтва⁶⁸, закінчувалися певними компромісами між сторонами. В такій боротьбі могли висуватися нові, часто прогресивно-консервативні ідеї, що сприяли розвитку мінойської цивілізації⁶⁹.

Очевидно, конкуруючи між собою, ці дві "системи" то посилювали, то послаблювали і таким чином урівноважували одна одну. При цьому вони не могли знищити одна одну, адже в суспільстві був дуже високим авторитет жінок, з одного боку, а з іншого, – повне знищення монархії загрожувало територіальній цілісності, незалежності та військовій експансії Криту.

Таким чином, на нашу думку, в умовах всіх цих складних та динамічних процесів, соціальна система, що існувала на Криті, час від часу наближалася до "матріархату" (або, точніше кажучи, пізнього матріархату), і жінки брали в свої руки кермо влади, чи то над всією "мінойською імперією", чи то, скоріш за все, лише над Критом.

¹ Diod. 4. 79. 7. Переклад з давньогрецької мови наш.

² Див. особливо мініатюрні фрески з зображенням групи жінок, що сидять з обох боків трьохнефного святилища, та ритуального танцю жриць у священному гаю (Evans A. The Palace of Minos at Knossos. – London, 1930. – Vol.III. – Pl.XVI – XVIII).

³ Ці обряди, очевидно, входили в програму календарних свят на честь головних божеств мінойського пантеону (Андреев Ю.В. От Евразии к Европе. – СПб., 2002. – С.199, з посиланням на доповіді Н. Марінатос, Хр. Булотіса, Е. Девіс та М. Кеймерона в збірці: The Function of the Minoan Palace / Ed. by R. Hdgg and N.Marinatos. – Stockholm, 1987; а також: Marinatos N. Art and Religion in Thera. – Athens, 1985. – P.31 ff.).

⁴ Пор.: Андреев Ю.В. От Евразии к Европе... – С.201: "Само собой разумеется, что только из их числа [жінок. – В.Л.] могли избираться жрицы так называемой великой богини и других женских божеств. А поскольку именно великая богиня в ее многообразных воплощениях была центральной, несомненно, главенствующей фигурой минойского пантеона, постольку и ее служительницы должны были пользоваться совершенно исключительным влиянием и могуществом, вероятно распространявшимся далеко за пределы сферы собственно культовой деятельности".

⁵ Богаевский Б.Л. Крит и Микены. – М.; Л., 1924. – С.199; його ж. Мужское божество на Крите // Яфетический сборник. VI. – Л., 1930. – С.184; його ж. Первобытно-коммунистический способ производства на Крите и в Микенах // Сб. Памяти К. Маркса. – М.; Л., 1933. – С.707; Шепунова Т. В Академии наук СССР. Дискуссия об эгейской культуре. – ВДИ. – 1940. – №2. – С.206; Андреев Ю.В. От Евразии к Европе... – С. 196 – 199; Вардиман Е. Женщина в древнем мире. – М., 1990. – С.33.

⁶ Marinatos Sp. Crete and Mycenae. London, 1960. – Pl.II – XIII, XV – XVII, XXII, XXVI – XXX; Geiss H. Reise in das alte Knossos. – Leipzig, 1981. – S. 80–81. Pl.II, III, V. Соколов Г. Эгейское искусство. – М., 1972. – Ил. 50, 52, 53, 54, 65, 66, 81.

⁷ Див., наприклад: Schachermeyr Fr. Die minoische Kultur des alten Kreta. – Stuttgart, 1964. – Taf.34 a, b; Evans A. The Palace of Minos... – Vol.III. – Pl.XVI – XVIII. До числа таких пам'яток Ю.В. Андреев зараховує також сцену заупокійного культу на саркофагу з Аїа-Тріади (Андреев Ю.В. Цена свободы и гармонии. Несколько штрихов к портрету греческой цивилизации. – СПб., 1998. – С.25; його ж. От Евразии к Европе... – С.205).

⁸ Див. особливо зображення самок різних тварин з їхніми дітьми: Соколов Г. Эгейское искусство. – М., 1972. – Ил. 67–69; Evans A. The Palace of Minos... – L., 1921. – Vol.I. – Fig. 366, 367; Geiss H. Reise in das alte Knossos... – S.132 – 133. Taf.73, 74; Marinatos Sp. Crete and Mycenae... – Pl.127.

- ⁹ Андреев Ю.В. От Евразии к Европе... – С.204; Schachermeyr Fr. Die minoische Kultur... – S.127 f.
- ¹⁰ Schachermeyr Fr. Die minoische Kultur... – S.128; Андреев Ю.В. От Евразии к Европе... – С.205; пор.: Бузескул В.П. Древнейшая цивилизация в Европе. Эгейская или крито-микенская культура. – Харьков, 1918. – С.26.; Георгиев В. История эгейского мира во II тысячелетии до н.э. в свете минойских надписей. – ВДИ. – 1950. – № 4. – С.57.
- ¹¹ Андреев Ю.В. От Евразии к Европе... – С.210.
- ¹² Богаевский Б.Л. Крит и Микены... – С. 161; його ж. Мужское божество на Крите... – С. 166 сл. et passim; Андреев Ю.В. От Евразии к Европе... – С.207, 211; пор.: Вардиман Е. Женщина в древнем мире... – С.32.
- ¹³ Томсон Дж. Исследования по истории древнегреческого общества. Доисторический эгейский мир. – Москва, 1958. – С.175; Hood S. The Minoans: Crete in the Bronze Age. – London, 1971. – P.117; Willetts R. The civilization of ancient Crete. – Berkeley; Los Angeles, 1977. – P. 129; Geiss H. Reise in das alte Knossos... – S.93; Богаевский Б.Л. Крит и Микены... – С.199.
- ¹⁴ Schachermeyr Fr. Die minoische Kultur des alten Kreta... – S.126, 271.
- ¹⁵ Gimbutas M. The Gods and Goddesses of Old Europe. – London, 1974. – P. 238 et passim; eadem. The Civilization of the Goddess. The World of Old Europe. – San Francisco, 1991. – P.224, 244 f., 323 ff.
- ¹⁶ Андреев Ю.В. От Евразии к Европе... – С.213.
- ¹⁷ Там само. – С.214.
- ¹⁸ Леви та грифони, за словами Ю.В. Андреева, "в усіх цих випадках, очевидно, мисляться як тварини однієї породи" (Андреев Ю.В. От Евразии к Европе... – С.304). Б.Л. Богаєвський називає лева "царем звірів" (Богаевский Б.Л. Мужское божество на Крите... – С.180).
- ¹⁹ Taylour W. The Mycenaean. – London, 1963. – P.63. Fig. 17; Evans A. The Palace of Minos... – L., 1935. – Vol.IV. – Fig.130, 131, 133a, 351; Андреев Ю.В. От Евразии к Европе... – Ил.56, 77.
- ²⁰ Schachermeyr Fr. Die minoische Kultur... – Abb.71e; Андреев Ю.В. От Евразии к Европе... – Ил.75, 76.
- ²¹ Так характеризує цих хижаків Андреев (Андреев Ю.В. От Евразии к Европе... – С.252 сл.). Пор.: Evans A. The Palace of Minos... – Vol. IV. Pt. II. – P.585, 607 ff.
- ²² Evans A. The Palace of Minos... – Vol. IV. – Fig.573, 574; Schachermeyr Fr. Die minoische Kultur... – Abb. 71c; Marinatos Sp. Crete and Mycenaean... – Pl.XXXV, XXXVI; однак: Богаевский Б.Л. Мужское божество на Крите... – С.180. – Фиг.11, 12.
- ²³ Marinatos Sp. Crete and Mycenaean... – Pl.206; Schachermeyr Fr. Die minoische Kultur... – Abb.72g; Evans A. The Palace of Minos... – Vol.III. – Fig.211.
- ²⁴ Hood S. The Minoans: Crete in the Bronze Age. – London, 1971. – Pl. 43; Marinatos Sp. Crete and Mycenaean... – Pl. 117; Evans A. The Palace of Minos... – Vol.IV. – Fig.579;
- ²⁵ Див. вище, з посиланням на Андреева. Див. також: Богаевский Б.Л. Первобытно-коммунистический способ производства... – С.706.
- ²⁶ Богаевский Б.Л. Первобытно-коммунистический способ производства... – С.700. Андреев Ю.В. От Евразии к Европе... – С.583.
- ²⁷ Пор.: Першці А.І., Монгайт О.Л., Алексеєв В.П. Історія первісного суспільства. – К., 1980. – С.181 – 182.
- ²⁸ Таке зауваження робив Ю.В. Андреев з приводу деяких інтерпретацій так званого "келиха вождя" (Андреев Ю.В. От Евразии к Европе... – С.227).
- ²⁹ В. Пьочер зазначає: "Подвійні роги (роги посвячення), голова бика та бик мають на увазі одне й те ж чоловіче божество, що являється в образі бика" (Pütscher W. Aspekte und Probleme der minoischen Religion. – Hildesheim; Zürich; New York, 1990. – S.79). Бик, без жодних сумнівів, був однією з найважливіших фігур мінойського пантеону (Андреев Ю.В. От Евразии к Европе... – С. 377).
- ³⁰ Звичайно, термін "партія" в даному випадку є умовним. Ним ми прагнемо підкреслити те, що в центрі даної боротьби стояли особистості та угруповання державно-політичного (а не первіснообщинного) рівня, котрі, очевидно, певною мірою свідомо прагнули до встановлення або скоріше посилення відповідного політичного устрою та особистого становища.
- ³¹ Див., напр.: Evans A. The Palace of Minos... – Vol.III. – Pl.XVI–XVIII.
- ³² Згідно прийнятого в мінойському мистецтві канона, шкіра чоловіків розфарбовувалася цеглисто-червоним кольором, шкіра жінок – білим (див., напр.: Marinatos Sp. Crete and Mycenaean... – Pl. XV – XVII; XXVII – XXVIII; Evans A. The Palace of Minos... – Vol.III. – Pl.XVI – XVIII; Schachermeyr Fr. Die minoische Kultur... – Taf. 34a; Geiss H. Reise in das alte Knossos... – Taf.39 I – III; пор. Богаевский Б.Л. Мужское божество на Крите... – С.179.

- ³³ Див. особливо: ритуальну сцену, зображену на саркофагу з Айа-Триади (Marinatos Sp. Crete and Mucenae... – Pl. XXVII–XXVIII), фреску, на якій зображено юнака з ритонном (Ibid. Pl.XV), так звану "фреску похідного стільця" (Schachermeyr Fr. Die minoische Kultur... – Taf.34a).
- ³⁴ Пор.: Андреев Ю.В. От Евразии к Европе... – С.235; Evans A. The Palace of Minos... – Vol.IV. Pt.II. – P.401; Forsdyke J. Minos of Crete... – P.13 ff.; Willetts R.F. Cretan Cults and Festivals. – London, 1962. – P.91. Див. також попередній розділ.
- ³⁵ Пор.: Афанасьева В.К. Гильгамеш и Энкиду. Эпические образы в искусстве. – М., 1979. – С.69.
- ³⁶ Токарев С.А. Ранние формы религии... – С. 125. Ернст Фаттер вбачав в статевому тотемізі вираження боротьби чоловіків за панування (Vatter E. Der australische Totemismus. – Hamburg, 1925. – S.100 – 101).
- ³⁷ Про це див. детально в: Howitt A. The Natives Tribes of South-East Australia. – London, 1904. – P.150 – 151; Strehlow C. Die Aranda und Loritja-Stämme in Zentral-Australien. – Frankfurt-am-Main, 1907. – В.IV. S. 98; Horne G. and Aiston G. Savage life in Central Australia. – London, 1924. – P.124; Токарев С.А. Ранние формы религии... – С.125.
- ³⁸ Пор.: Першіц А.І., Монгайт О.Л., Алексеев В.П. Ист. перв. сусп... – С.182.
- ³⁹ В суспільствах, які стали на шлях патріархального розвитку, з появою держави чоловічий тотем, очевидно, набував загальнодержавного статусу. Ототожнення держави та її царя з тотемом простежується в міфах стародавніх греків. Так, претендента на фіванський престол, сина Едіпа, Полініка Дельфійський оракул називає левом, Тидея ж, сина калідонського царя Ойнея – вепрем. Нагадаємо, що символом Фів був лев, а символом Калідона – вепр, які й були, за легендою, відповідним чином зображені на щитах цих царевичів (Грейвс Р. Мифы Древней Греции. Пер. с англ. Под ред. А.А. Тахо-Годи. – Москва, 1992. – С.284 – 285). В мінойській же державі, де точилася боротьба згадуваних "партій", таких тотемів, як бачимо, було кілька.
- ⁴⁰ Див. про неї особливо: Шувалов В.В. Морская держава Миноса // Мнемон. Исследования и публикации по истории античного мира. Под ред. Э.Д. Фролова. – Санкт-Петербург, 2003. – Вып.2. – С.17 – 30.
- ⁴¹ Першіц А.І., Монгайт О.Л., Алексеев В.П. Ист. перв. сусп... – С.186; однак пор.: Токарев С.А. Ранние формы религии... – С. 332.
- ⁴² Першіц А.І., Монгайт О.Л., Алексеев В.П. Ист. перв. сусп. – С.186, 203.
- ⁴³ Там само. – С.186.
- ⁴⁴ Пор.: Томсон Дж. Исследования по истории древнегреческого общества. Доисторический эгейский мир. – Москва, 1958. – С. 36; Вардиман Е. Женщина в древнем мире. – М., 1990. – С. 7; Першіц А.І., Монгайт О.Л., Алексеев В.П. Ист. перв. сусп... – С.128, 181; Першиц А.И. Матриархат: иллюзии и реальность // ВАН СССР. – 1986. – № 3. – С.62. Така традиція, як нам здається, існувала і на Криті. Так, наприклад, на печатці з Астракуса зображено чоловіка, який вручає богині, очевидно, у якості жертви, гірського козла (Evans A. The Palace of Minos... – Vol. IV. – Pt.II. P. 426. Fig.351). На сцені, що зображена на саркофагу з Айа-Триади (Marinatos Sp. Crete and Mucenae... – Pl. XXVIII) жертвовні тварини підносяться чоловіками також і чоловічому божеству. Жінки ж, як це ми можемо бачити на інших пам'ятках мистецтва, підносять свій божественній покровительці рослинні дарунки (Marinatos Sp. Crete and Mucenae... – Pl.207 b; пор.: Geiss H. Reise in das alte Knossos... – S. 84. Taf. 42; Evans A. The Palace of Minos... – Vol.II. – Pt.I. P.341. Fig.194 d).
- ⁴⁵ Перещ В.М. Деякі питання "мінойської монархії" // Вісник академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2007. – № 1. – С.222 наст.
- ⁴⁶ Деякі з цих сцен ми вже розглядали у вказаній нашій статті.
- ⁴⁷ Там само. – Рис.3.
- ⁴⁸ Андреев Ю.В. От Евразии к Европе... – С.229.
- ⁴⁹ На нашу думку, "матриархат" базувався не лише на освяченому традицією авторитеті жінок. Очевидно, мінойські "Матері" серед іншого мали у своєму розпорядженні певні військові сили.
- ⁵⁰ "Бичем пастуха" називає цей предмет Андреев: Андреев Ю.В. От Евразии к Европе... – С.236.
- ⁵¹ Там само. – С.583. Прим.35; Богаевский Б.Л. Первобытно-коммунистический способ производства... – С.700.
- ⁵² Першиц А.И. Матриархат: иллюзии и реальность... – С.62. Так, наприклад, в індійському племені тода жінки не повинні були підходити до домашньої худоби і навіть ходити по стежкам, що вели до доїльні (там само); жителі Уганди вірять в те, що якщо жінка під час менструального циклу доторкнеться до зброї, то чоловік, якому належить ця зброя, загине в першому ж зіткненні з ворогом (Токарев С.А. Ранние формы религии... – С.142); у деяких народів Європи існує повір'я, що присутність жінки в човні під час промислу негативно впливає на улов риби (там само. – С.143).

⁵³ В суспільствах, що стають на шлях розвитку державності, відбуваються, як правило, протилежні процеси: у зв'язку з застосуванням в землеробстві плуга чоловік починає відігравати провідну роль в сфері цього, першопочатково суто жіночого, господарства.

⁵⁴ Evans A. The Palace of Minos... – Vol.I. – P. 505. Fig. 363a; Vol.III. – P.465. Fig.325.

⁵⁵ Ibid. – Vol.IV. Pt.I. – P.170. Fig. 133; Андреев Ю.В. От Евразии к Европе... – С.250. Ил.56.

⁵⁶ Андреев Ю.В. От Евразии к Европе... – С.302 – 303.

⁵⁷ Evans A. The Palace of Minos... – Vol III. – P.47 ff.; Pl. XVI – XVIII; P.441 ff. Fig.305, 306; Соколов Г. Эгейское искусство. – Ил.58 – 63; Geiss H. Reise in das alte Knossos... – S.83. Taf.41.

⁵⁸ Pütscher W. Aspekte und Probleme... – S.79; Вардиман Е. Женщина в древнем мире... – С.33.

⁵⁹ Пор.: Marinatos Sp. Crete and Mycenae... – Pl.XXXV, XXXVI.

⁶⁰ Ці сцени мають глибоко монархічні настрої з огляду хоча б на те, що померлі царі, як ми вже намагалися показати, входили в пантеон на правах більш чи менш впливових божеств, котрі, як нам здається, і зображені на даних пам'ятках (Перещ В.М. Деякі питання "мінойської монархії"... – С.221).

⁶¹ Там само. – С.223.

⁶² Schachermeyr Fr. Die minoische Kultur... – S.147. Abb.72 g.

⁶³ Про мінойських "геніїв" див. Андреев Ю.В. От Евразии к Европе... – С.356 сл.

⁶⁴ Там само. – С. 343. Пор.: Богаевский Б.Л. Мужское божество на Крите... – С.183.

⁶⁵ Marinatos Sp. Crete and Mycenae... – Pl.103 – 105; пор.: Андреев Ю.В. От Евразии к Европе... – С.207. Прим. 17. Див. також: Evans A. The Palace of Minos... – Vol.III. – P.464. Fig. 324; P.125. Fig.77 – 79. Детально про статус "патріархально-монархічних" елементів див.: Перещ В.М. Деякі питання "мінойської монархії"... – С.222.

⁶⁶ Очевидно, близький до істини був Ю.В.Андреев, який досліджуючи витоки мінойського матриархату, говорив про нього як про свого роду захисну реакцію архаїчної соціальної системи мінойців на надто швидкий і недостатньо підготований її попереднім існуванням перехід від первісно-общинного ладу до класів і держави (Андреев Ю.В. От Евразии к Европе... – С.214).

⁶⁷ Можна думати, що під час морських походів мінойські чоловіки звільнялися з-під "опіки" своїх "матерів", принаймні від їх безпосереднього впливу. Адже, не зважаючи на прагнення мінойських жінок зосередити у своїх руках різні гілки влади, навряд чи вони брали участь в далеких походах. В морських володіннях повинен був відбуватися поступовий відхід мінойських воїнів від "матріархальних" порядків, адже панування на завойованих територіях передбачало панування і над жінкою. У професійних воїнів з'являлася певна зневага до жінки як такої, що не воює. Мінойські загарбники брали собі наложниць з якими могли поводитися грубо. Все це давало можливість піддати сумніву священність жінки. Ми сумніваємося в тому, що стародавній міноєць, як зрештою і будь-який інший стародавній представник чоловічої статі, котрий жив у "матріархальному" суспільстві, відчував до жінки чужої общини такий же божественний страх та любов, як до жінки своєї общини. Скоріше тут діяла первісна ненависть та зневага до чужинців, аніж "широка" "матріархальна" ідеологія (пор.: Токарев С.А. Ранние формы религии... – С.81.). Критські завойовники розуміли переваги життя, пов'язаного з владою монарха над мирним та благочестивим існуванням на Криті під "опікою" жінок. Очевидно, значна кількість мінойців воліла залишатися в постійних війнах і подорожах по сусіднім завойованим країнам, де вони могли мати свою власність і багатства. Також в таких подорожах чоловіки позбавлялися родової залежності і різних пов'язаних з нею зобов'язань. В таких умовах, на нашу думку, у мінойських чоловіків формувалася "патріархально-монархічна" ідеологія, яка в свою чергу, мусила так чи інакше впливати вже на сам Крит.

⁶⁸ Taylour W. The Mycenaeans... – P.63. Fig.17

⁶⁹ Хоча, можливо, в цьому протистоянні прихована і одна з причин падіння мінойської цивілізації.

В статтє на основе археологических источников исследуется роль мужчины и женщины в политической жизни минойского Крита.

Ключевые слова: минойский Крит, "минойский матриархат", патриархат, Минос, Кносс, мужское божество, "новые дворцы", Эванс.

Analysing the archaeological sources, the author of the article studies role of man and woman in political life of Minoan Crete.

Key words: minoan Crete, "minoan matriarchy", patriarchy, Minos, Knossos, male deity, "new palaces", Evans.